

1600-talet lever kvar i Grännas sista gelbgjuteri

TEXT OCH FOTO: MONICA STRANDELL, *Frilansjournalist/fotograf*

I den idylliska trästaden Gränna har gamla hantverkstraditioner fortlevt längre än på många andra platser i Sverige. För en tid sedan lades stadens tenngjuteri ned, men V. Fongs Gelbgjuteri håller det traditionsenliga metallhantverket vid liv sedan fem generationer.

SVENSKA KYRKAN och Statens fastighetsverk är de mest betydande kunderna, men även privatpersoner gör beställningar på såväl lagningar av metallföremål som nya mässingskronor och lampetter.

I slänten ovanför Brahegatan, som skär genom den gamla stadskärnan, ligger V. Fongs Gelbgjuteri på Bergsgatan 16 med Gränna kyrka som närmaste granne. Huset tillhör de mera moderna i staden, ett småskaligt industrihus anpassat för gelbgjuteri, byggt 1956 efter en brand i den tidigare verkstaden. En namnskylt i kopparplåt för tankarna till museum snarare än till en verkstad som sjuder av aktivitet.

Hösten är ofta en hektisk period. Lampkronor, lampetter och ljusstakar ska repareras eller tillverkas lagom till första advent i kyrkor och privathem runt om i landet. I bottenvåningen finns butiken, ett slags nutida showroom för kunder att välja ur sortimentet. På andra våningen hörs hammarslag från verkstaden som doftar av metall, olja, kol och verkstadsdamm. Här tycks tiden ha stannat för flera decennier sedan och det finns ett skäl till det.

– Gelbgjuteriet har inte förändrats nämnvärt sedan 1600-talet, säger Bertil Fong som har axlat det anrika företaget efter sin far. Vi använder samma hantverksmetoder i dag som förr då det fanns gelbgjuterier i nästan varje kvarter.

GELB SOM I GUL

Gelbgjutare kommer från tyskans gelb som betyder gul. Gelbgjutare är en hantverkare som förfärdigar gjutna nyttighetsvaror och prydnadsföremål i mässing. Skultuna messingsbruk började sin tillverkning år 1607 i Västmanland på initiativ av kung Karl IX. Mästare lockades från Tyskland och snart blomstrade verksamheten. Än idag är Skultuna kunglig hovleverantör och anlitar samtida formgivare för att erbjuda ny design vid sidan av klassikerna.

– På 1600-talet tillverkades allt husråd i mässing. Det var en allemansmetall som inte behövde stämplas och därför aldrig har haft någon hög status. Eftersom mässing inte haft mästarstämplar som silver och tenn är det också svårt att

Visningsexemplar av en ljuskrona av mässing i traditionell 1600-talsmodell.

spåra vilka gelbgjutare som har tillverkat de vackra mässingskronorna som hänger i våra kyrkor, slott och residens, säger Bertil Fong.

I kyrkobeskrivningarna kan det finnas långa texter om textilier och andra inventarier, men bara två rader om ljuskronorna. Bertil Fong tror att det beror på att de

hantverket har inte alltid räckt att försörja en hel familj på. Det började med att Bertil Fongs farfars farfar Johan Fredrik Fong, som föddes på Visingsö 1805, satte igång en guldsmedja i Säby i Tranås. Men för att klara försörjningen var han också knekt vid Norra Wedbo kompani på Jönköpings regemente och bodde på soldattorp. Johan

Hedda bidrog till familjeförsörjningen genom att arrendera den så kallade plantagen, en stor fruktträdgård. Hon fraktade frukt med båt till Stockholm där hon sålde den på Hötorget.

– Viktor Fong hade sett vilka svårigheter hans far och farfar hade haft att leva som guldsmed. Men han var intresserad

Gjutsand baserad på lera, den röda är från England och den gula är från Frankrike.

Tillverkning av gjutflaska med gjutmodeller inför gjutning.

Grafitdegel med smält mässing.

som gör kyrkobeskrivningar inte kan något om metall, framför allt inte om mässing. Det finns enligt honom bara ett bra bokverk om denna metall och det skrev professor Sigurd Eriksson på 1930-talet.

– På 1600-talet var metallhantverkare uppdelade i olika skrån. Ett yrke som har försvunnit är gördelmakare som tillverkade metallspännen till bland annat remmar och skor. Under 1700-talet började gelbgjutarna specialisera sig på mässing. Hantverket blev mera industriellt och de stora bruken sög upp de små verkstäderna, berättar Bertil Fong.

Hans eget släktföretag har i somliga perioder fört en tynande tillvaro. Metall-

”vi arbetar på nästan samma sätt som de gjorde på 1600-talet”

Fredrik Fong renoverade också kyrkljuskronor och den äldsta uppgiften som Bertil Fong känner till är från 1858 då han renoverade ljuskronorna i Säby kyrka.

Den förste Fong som flyttade till Gränna var Carl-Edvard Fong som köpte fastigheten på Bergsgatan 104. Han hade också svårt att leva på sitt hantverk och hustrun

av att arbeta med metall och var historiskt intresserad och valde därför att utbilda sig till gelbgjutare. Efter en lärotid på Walfridssons metallfabrik i Nässjö flyttade han tillbaka till Gränna med sin nybildade familj och startade den nuvarande firman V. Fongs Gelbgjuteri 1906, berättar Bertil Fong.

Det var inte den bästa tid att sätta igång ett gelbgjuteri. I början av förra seklet ersattes mässing mer och mer av billigare material som järn. Viktor Fong tillverkade ljuskronor och vvs-armaturer och renoverade allt av metall. Han startade också en elfirma som han drev samtidigt tillsammans med en kollega. Alla inkomster

behövdes, Viktor Fong hade en familj med tolv barn.

EN HÄLSNING FRÅN FÖRR

Renovering av ljuskronor och andra inventarier av metall i kyrkor har varit ett stående inslag i firman.

– Ibland lade Viktor en lapp i kulan på

De hårda tiderna med stor arbetslöshet på 1930-talet drabbade även V. Fongs Gelbgjuteri och det ledde till att Viktor Fong startade en rörfirma tillsammans med smeden Gustav Franzén. Tillsammans drog de in vatten och avlopp i många hus i Gränna. Viktor dog vid bara 59 års ålder och sönerna Gösta, Göran och Olle

utomhus – raka motsatsen till verkstadsarbetet. Han utbildade sig till anläggningsingenjör och arbetade på Vägverket och på kyrkogården i Gränna.

DAGS ATT SADLA OM

När farbror Göran brände sig rejält vid en olycka i gjuteriet 1977 fick Bertil Fong ett

Den smälta metallen hålls i gjutflaskor.

Gjutna detaljer till dörrhandtag.

en ljuskrona som han hade renoverat. När jag gjorde i ordning en av kronorna i Lommaryds kyrka fanns det en sådan lapp i kulan. En hälsning från Viktors renoveringsarbete på 1920-talet. Hela jobbet omfattade fyra ljuskronor och transporterna till kyrkan skedde med cykel.

Ett av de mest omfattande uppdrag som Viktor Fong hade var renoveringen av tennkistorna i det Braheska gravkoret i Brahekyrkan på Visingsö. Det tog fyra månader och han hade hjälp av sönerna Gösta och Sven. Senare fick han också renovera Johan Oxienstiernas tennkista i Askersunds kyrka och Bengt Oxensternas kista i Jäders kyrka.

tog över firman när andra världskriget rasade i Europa. Först efter kriget kom firman på fötter igen och renoveringen av kyrkkronor kompletterades med elmontering av ljuskronorna. Under 1950- och 60-talen var det ett uppsving och sex man arbetade i gelbgjuteriet med uppdrag från Kvikkjokk i norr till Ystad i söder.

– På den tiden var mässing populärt och Hemslöjden var en stor kund av ljusaxar, kakformar av koppar, små ljuskronor och ljusstakar. Jag var bara nio år då jag började arbeta i firman, men det var långt ifrån självklart för mig att ta över, berättar Bertil Fong.

Han tycker om friluftsliv och att arbeta

ultimatum: ta över annars lägger jag ned. Hösten 1980 började Bertil Fong på allvar arbeta i gjuteriet och hans intresse för arbetet vaknade alltmer.

– Det är hiskeligt roligt med gamla grejer. Riktiga dåliga grejer, gamla bortglömda ljuskronor som har fallit sönder i många bitar och som en vaktmästare kan hitta uppe på en kyrkvind. Det spelar ingen roll hur dåligt skicket är, vi kan reparera och komplettera med nygjorda delar utan att det märks nämnvärt eftersom vi arbetar på nästan samma sätt som de gjorde på 1600-talet. Ett renoveringsarbete som vi gör håller i flera hundra år och slutbehandlingen med polering och

skyddslackning håller minst 50 år. Det ger oss stor tillfredsställelse, säger Bertil Fong.

I dag har han en anställd på heltid, Mats Karlsson, som kommer från det nedlagda tenngjuteriet i Gränna. Både dottern och sonen kan hjälpa till när det behövs, men Bertil Fong vill inte tvinga något av sina barn att driva familjeföretaget vidare.

– Kyrkan är den största kunden och vi har beställningar från hela landet, men mest i södra Sverige. Statens fastighetsverk har beställt renovering av både kristallkronor och gjutna kronor till flera residens, bland annat i Jönköping, Vänersborg och på Linköpings slott. Uppsala slott har fått nya ljuskronor valda ur vår katalog, berättar Bertil Fong.

Eftersom mässingsarbeten inte har stämpelplats finns det inte heller någon som kan göra anspråk på upphovsrätt. Därför är det fritt fram att 'kopiera' från gamla förlagor. Det är också ett sätt att föra traditionen vidare och på väggarna hos V. Fongs hänger mängder med mallar till olika modeller, beslag till byråer och reservdelar samt orenoverade kronor som väntar på nytt liv.

EN UDDA BESTÄLLNING

I Ridarhusets entré hänger en ljuskrona som på senare år har kompletterats med en kopia tillverkad av V. Fongs Gelbgjuteri. Bland de mera udda uppdragen som Bertil Fong har fått är en beställning från finansmannen Jan Stenbeck. Han hade blivit förtjust i en ljuskrona i 1920-talsmodell som han hade sett i Utrikesdepartementets bibliotek. «Jag vill ha en likadan», sade han och V. Fongs Gelbgjuteri tillverkade en ny, förvillande lik, ljuskrona med glaskupor från Rosdala glasbruk. Rosdala har också nytillverkning efter gamla förlagor.

– En kopia som vi tillverkar idag av en gammal krona är inte sämre för det. Hantverket och tekniken är ju densamma sedan flera hundra år. Men numera sätter vi en stämpel på det vi tillverkar så att kommande generationer vet var våra ljuskronor, lampetter och ljusstakar kommer ifrån, säger Bertil Fong med en glimt i ögat. **KV**

T. v. Bertil Fong filar på en ljusarm till en ljuskrona.

Överst t. h. Reservdelslagret.

T. h. Kopia av vikingatida smycke som farfar Viktor Fong hittade på gjuteriets tomt.

Längs t. h. Bertil Fong är gelbgjutare i femte generationen.

